

УДК 159.946.3:8r233

Махінов В. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ЖЕНЕВСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА ШКОЛА ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються теоретичні засади Женевської лінгвістичної школи, теоретично обґрунтована роль ідеального й соціального в явищах мови та мовлення та значення соціокультурного підходу у формуванні європейського освітнього простору.

Ключові слова: *мовна особистість, мовленнєва діяльність, мова як соціокультурний факт, світоглядні позиції, соціокультурне поліваріантне середовище, зв'язок між мовою та етнізмом.*

Соціокультурний підхід в освіті дає змогу розглядати досвід підготовки майбутнього вчителя як систему компетентностей у різних галузях суспільного та духовного життя. Основу Женевської лінгвістичної школи заклали Фердинанд де Соссюр (1857–1913) та його учні й послідовники Ш. Баллі, А. Сеше, С. Карцевський, А. Фрей, Р. Годель та ін. Науковців цікавило питання про співвідношення ідеального й соціального в явищах мови та мовлення. Школа, самоназва якої існує від 1908 р., виростала на ідеях Ф. де Соссюра та наукових традиціях Женевського університету, у якому вчений працював з 1891 р. Він досліджує онтологічну сутність мови як семіотичної системи. Характеристику суспільної природи мови науковець подає у праці “Курс загальної лінгвістики” (1916), що виявила психологічний соціологізм його концепції через опозицію “соціальне в мові” – “індивідуальне в мові”. Ф. де Соссюра визнано засновником соціологічного напрямку в мовознавстві. Новаторство Ф. де Соссюра полягало в розкритті семіологічного характеру соціального та соціокультурного в мові: мовознавство визнано галуззю семіології, висунуто вимогу вивчення мови, як інших суспільних явищ, серед яких – звичаї, повір'я, формули ввічливості тощо. Соссюр випередив сучасні йому ідеї майже на півсторіччя. Подібних висновків дійшов свого часу Бодуен де Куртене та його школа [1]. Погляди Ф. де Соссюра на мову як соціокультурне явище розвивали А. Мейє та Ж. Вандрієс – представники соціологічного підходу до мови на початку ХХ ст. Зацікавлення соціокультурною сутністю мови лінгвістична традиція виявляла від часів Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо та Е. Кондильяка. Орієнтація на соціальний та психологічний чинники була даниною тогочасним науковим пошукам: психологічний соціологізм став провідним методологічним орієнтиром французької науки кінця ХІХ ст.

Мета статті – визначити теоретико-методологічні засади формування мовної особистості в працях представників Женевської лінгвістичної школи, теоретично обґрунтувати роль та значення ідеального й соціального в явищах мови та мовлення у формуванні європейського соціокультурного освітнього простору.

Враховуючи міжпредметний характер навчального процесу і його педагогічну та соціально-філософську спрямованість, автор намагався спиратися на всі групи наукового доробку з цієї тематики. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують роботи зарубіжних авторів, зокрема М. Бірама, Ж. Зарат, Г. Нойнера, М. Флемінга, Дж. Вальдеса, Дж. Тріма, С. Мартинеллі, А. Дюссапа, Ф. Каррена, М. Тейлора, Дж. О'Ригана та Дж. Ватермана.

Європейські тенденції в освітній галузі проаналізовано в роботах Д. Бартелемі, Р. Ріба, Ц. Бирзеа, Ж.-М. Леклерка, П. Луїзоні, Дж. Річі та Ф. Санз, Д. Каллена. Проблеми зарубіжної школи й педагогіки розробляло багато вітчизняних фахівців цієї галузі. Біля джерел компаративістики як науки стояли такі відомі вчені, як Б. Л. Вульфсон, О. Н. Джуринський, М. В. Кларин, О. М. Кузьміна, В. П. Лапчинська, З. О. Малькова, М. О. Соколова, М. Л. Родіонов.

Сучасні тенденції розвитку зарубіжної педагогіки і школи розглядають українські компаративісти: Н. В. Абашкіна, Л. П. Пуховська, Г. С. Єгоров, Н. М. Лавриченко, О. І. Локшина, Б. Ф. Мельниченко, О. В. Овчарук, І. Г. Тараненко, А. А. Сбруєва.

Обґрунтування соціокультурних засад науки, освіти, права, політики, моралі розглядають А. Гусейнов, М. Степанянц, Т. Пархоменко, Г. Ленк, Л. Дротянко, дослідженням соціокультурної динаміки суспільства, проблем соціокультурогенезу, соціокультурних трансформацій, криз, реформацій, соціодинаміки культури займаються вчені: В. Андрущенко, М. Михальченко, О. Ахієзер, А. Моль, Н. Лапін, Т. Кузнецова, В. Пронякін, А. Демидов, З. Голенкова, Е. Шитханян, Н. Печерських, В. Кремень, В. Ткаченко, О. Плаксіна.

Учення Ф. де Соссюра про мову виявило його розуміння суспільства як соціального організму, що, за аналогією до біологічного, складається з багатьох індивідуальних організмів, між якими існує солідарність. О. Конт виокремив соціокультурну статистику, котра описувала стан суспільства в певний момент його існування у рівновазі, і соціокультурну динаміку, що виявляла вплив моральних стимулів на перетворення суспільства, на його розвиток, еволюцію [3]. Під впливом цих поглядів у Ф. де Соссюра сформувалися думки про синхронію та діахронію, хоча він не проникав у сутність соціокультурних явищ, а описав лише їхні зовнішні вияви через зв'язки, почергованість, подібність у різних народів.

Мовознавець критикував молодограматиків за відрив мови від соціального середовища, наголошуючи на підґрунті своїх поглядів щодо питання взаємодії мови та суспільства. У Дюркгейма, послідовника О. Конта, соціокультура поділялася на релігійну, моральну, юридичну, економічну, лінгвістичну та естетичну, а мова поставала як явище соціальне, бо це завжди витвір групи її носіїв: мова є одним з найбільш характерних соціокультурних складників суспільств, і не без підстави спорідненість мов часто використовується як спосіб установити спорідненість народів [5]. Основний висновок автора: існує матеріал для соціокультурного вивчення мови.

У праці “Метод соціології” (1899) Е. Дюркгейм розкрив сутність соціальних та соціокультурних явищ, зокрема вірувань, звичаїв, систем використання монет, почуттів, дій. Дослідник розглянув взаємодію індивіда та суспільства і дійшов висновку, що ціле не тотожне сумі своїх частин, що суспільство постає не просто як сума індивідів, а як система. Колективне життя передбачає існування індивідуальних свідомостей, суспільство є своєрідною психічною істотою, асоціацією багатьох свідомостей. Інший представник французької школи, філософ Г. Тард, у праці “Соціальна логіка” (1895) писав, що в основі соціального життя лежить закон наслідування. Учений аналізував співвідношення суспільства й індивіда, для пояснення використовував факти мови як соціального та соціокультурного явища. Він вважав, що в суспільстві немає чогось такого, чого немає в індивіда, лише окремі індивіди винаходять, бо більшість із них наслідує [5]. Ці та інші погляди позначилися на розумінні мови як соціокультурного явища Ф. де Соссюра. Ідеї соціокультурного підходу до мови донесли маловідомі чорновики праць Ф. де Соссюра, що зберігаються в Женевському університеті, їх опублікували спочатку Р. Годель, учень Ш. Баллі, а пізніше учень Р. Годеля Р. Енглера. Через пізню появу рукописів Соссюра, дослідники звикло розкривали його розуміння соціальної та соціокультурної сутності мови за “Курсом загальної лінгвістики” (1916), виданням Ш. Баллі і А. Сеше. У “Курсі” читач отримав не зовсім соссюрівський варіант теоретичних ідей. Р. Енглера знайшов і підготував видання “Курсу” з усіма паралелями, тобто записами і знайденими матеріалами самого Соссюра. Нове повне текстологічне видання “Курсу” разом із рукописами вийшло в 1967–1968 рр., усього 880 примірників (рукописні матеріали, які зберігаються у США, друком ще не вийшли). У виданні Енглера є суттєві доповнення щодо розуміння соціокультурної сутності мови [6]. Положення про мову як соціальне явище вперше прозвучало в 1891–1894 рр., як підтверджують рукописні матеріали під назвою “Особливості мови (мовної діяльності)”. Учений поставив під сумнів думку про те, що мовну діяльність треба розглядати в окремому індивіді

(такий підхід був, для прикладу, в Бодуена де Куртене). По-друге, як і Дюркгейм, Соссюр теж вважав, що мова є одним із соціокультурних фактів, тому і виявляв диференційні ознаки мови щодо них. По-третє, лише в колективі людина використовує свої органи мовлення і мова стає засобом досягнення взаєморозуміння між індивідами: “Мова є соціальним фактом. Індивід, пристосований до мовної діяльності, може використовувати свої органи мовлення тільки за наявності колективу. До того ж він відчуває потребу використовувати їх, лише вступаючи у відносини з певним колективом. Індивід повністю залежить від цього колективу; його расові ознаки не відіграють жодного значення (хіба що в деяких особливостях вимови). Отже, в цьому розумінні людина стає цілком людиною тільки завдяки тому, що вона запозичує зі свого оточення [6].

Мову як соціальний факт можна порівняти з уподобаннями і звичаями (конституція, право, мораль тощо). Дальніші від мови мистецтво і релігія – вияви розуму, у яких важливу роль відіграє особиста ініціатива і котрі не передбачають обміну між двома індивідами. Мова – переважно засіб, знаряддя, котре призначене для постійного і термінового досягнення мети і результату – взаєморозуміння. Звичаї певного роду часто мають віддалену мету (наприклад, свята) або становлять собою дуже опосередкований засіб. І оскільки мета мовної діяльності – досягнути взаєморозуміння – це абсолютна потреба будь-якого суспільства в тому вигляді, який нам відомий, з цього випливає, що існування мовної діяльності властиве будь-якому суспільству” [8].

За Соссюром, мовні явища потрібно відокремити від інших соціальних явищ і вивчати як самостійну систему. Мова має соціально-індивідуальну природу, форма і граматики мови існують лише як соціальний феномен, а їхні зміни відбуваються в індивіді. Соціальне в мові отримало семіологічне пояснення, тому що мова як найважливіша система знаків створювалася для колективу, а не для індивідів (є й інші види знакових систем: письмо, азбука для глухонімих, символічні обряди, військові сигнали). Як й інші соціальні інститути, мова поширюється на всіх індивідів. Головне в концепції Соссюра – це принцип, за яким можна глобально пізнати мову. Він полягав у тому, що мова, як би не вивчалася, є об’єкт двоякий, формується на основі двох підходів.

Опозиція “соціальне” – “індивідуальне” пов’язана з розмежуванням мови і мовлення. Щоб зрозуміти опозицію, треба згадати три можливі підходи до визначення мови і мовлення: гносеологічний (з погляду теорії пізнання), онтологічний (через розкриття сутнісних ознак мови і мовлення), прагматичний (з урахуванням сфери застосування і характеру використання мови і мовлення). У гносеологічних визначеннях мова і мовлення постають як загальне і часткове, абстрактне і конкретне, суттєве і

несуттєве, якісне та кількісне. Онтологічні визначення орієнтовані на розкриття ознак: психічне-фізичне, система-текст (система-функція), однорідне-неоднорідне, інваріант-варіанти, ціле-частина, свідомість-мислення. Уже перша ознака відносить мову і мовлення до певної сфери: мову як психічну сутність трактував О. Потебня, однак лише в Бодуена де Куртене та Соссюра психічне поставало як результат дії свідомості в соціумі. Прагматичні визначення характеризують мову і мовлення з погляду їх функціонування, призначення і мети через такі ознаки: соціального та індивідуального, засобу спілкування і процесу спілкування, системи засобів і практичного володіння цими засобами, автоматизму і свободи, узуального й оказіонального, коду і повідомлення. Пояснення мови і мовлення крізь призму соціального та індивідуального визначене, насамперед, прагматичною метою і сприяє розкриттю соціокультурної сутності мови [4].

Соссюр широко розумів мовну діяльність. Мовна діяльність є не тільки предметом, який потрібно вивчати, а й основою сучасного мовознавства: "...Вивчення мовної діяльності як діяльності людини цілком або майже цілком входить у вивчення мов... Мова і мовна діяльність (*langue* і *langage*) – те саме; одне є узагальненням іншого... Вивчення мовної діяльності не може бути відокремлено від вивчення мов чи конкретної мови або сім'ї мов. З іншого боку, кожний розділ і підрозділ системи мови може дати нові факти, які викликають зацікавлення, як і будь-які інші факти для вивчення мовної діяльності як універсального явища" [7].

Поняття "мова", "мовна діяльність", "мовлення" взаємопов'язані, тому що мову можна отримати у мовній діяльності, відділивши її від мовлення, це буде частина, котра залишається в душі мовців, чого не можна сказати про мовлення. Якщо ж мову розглядати поза її соціальним контекстом, то отримуємо ірреальну величину, тому що для існування мови потрібна маса мовців, котра використовує мову. Оскільки вона перебуває в колективній душі, то цей факт повинен бути частиною самого визначення мови. Але це, як і раніше, не мовлення. Перед нами потенційно реальна мова, хоча і поза історичною реальністю [8].

Суспільна природа мови в "Курсі загальної лінгвістики" (1916) постає як її внутрішня властивість. Мова як соціокультурний факт відрізняється від політичних, юридичних фактів: мову використовують щохвилино, її впливу зазнають усі, а приписи законів, обряди релігії чи навіть морські сигнали стосуються обмеженої кількості осіб. Довільний і водночас примусовий характер, наступність і безперервність функціонування, що поширюється на усіх членів суспільства, незалежність від індивідуальної та колективної волі – це риси, які властиві мові як семіологічній системі: "З усіх суспільних інститутів мова залишає найменше можливостей для ініціативи" [9]. "Не лише індивід не міг би, навіть якщо б він і захотів, змінити

вже зроблений мовою вибір, але й сам мовний колектив не в змозі виявити влади над жодним словом; маса пов'язана з мовою такою, якою вона є” [9]. Учений виявляв ознаки мови у зв'язку з іншими явищами. У Соссюра мова і нація взаємодіють. Як романтики в німецькому мовознавстві, або О. Потебня у слов'янському, Ф. де Соссюр писав, що “звички нації позначаються на її мові... значною мірою саме мова формує націю” [9].

Соссюр розглянув зв'язок між мовою та етнізмом. Цей неологізм позначав соціокультурну єдність мовців: їх об'єднувала релігія, цивілізація, спільна оборона, яку демонстрували народи різної раси за відсутності політичного зв'язку. Прикладом слугував романський етнізм, представлений різними за походженням народами, що не мали політичного зв'язку. Соссюр припускав: “Той факт, що індоєвропейські мови утворюють сім'ю, дає нам підставу зробити висновок про первинний етнізм, більш або менш прямими спадкоємцями якого, щодо соціальної наступності, стали національності, що говорять тепер цими мовами” [9]. Соссюр навіть сформулював питання: чи можна за допомогою мови розкрити природу загального етнізму? У науці вже була думка про те, що мова є джерелом документації про народи й доісторію цих народів. Спочатку А. Пікте у праці “Походження індоєвропейців” (1859–1863), яка започаткувала лінгвістичну палеонтологію, на основі мовного матеріалу розкрив головні риси цивілізації “арія”, зокрема, матеріальний побут, соціальне життя, сімейні стосунки, особливості громадського життя; пізніше Г. Гірт у 1905–1907 рр. використав словникові факти для доказу, що індоєвропейці були землеробами. Однак Ф. де Соссюр вважав, що мовні факти не можна брати для аргументації: етимологічні відповідники непевні, значення слова змінюється зі зміною місця проживання народу та й можливість запозичень ставить під сумнів надійність етимології.

Висновки. Ф. де Соссюр працював над визначенням мови, яке уточнювала відома формула: “Мова для нас – це мовленнєва діяльність мінус мовлення. Вона є сукупністю лінгвістичних навичок, що дозволяють людині розуміти інших і бути для них зрозумілою” [8]. У характеристиці мови важливу роль відіграла антиномія соціального (колективного) та індивідуального (до природи антиномій мови свого часу звертався В. фон Гумбольдт). У рамках психологічного напрямку сформувалися дві самостійні концепції, одна трактувала мову як продукт соціальної психології, інша брала за основу індивідуальну психологію. Соссюр визначив мову як явище соціальне, що не залежить від індивіда, “мова є частиною мовленнєвої діяльності, зовнішньою щодо індивіда, який сам собою не може ані створити мови, ані її змінити”. Опозиція “соціальне” – “індивідуальне” перехрещувалася з опозицією “загальне” – “окреме”, “часткове”. За Соссюром, мова існує в головах її носіїв, тому в мові

виявляється єдність соціального й індивідуального, загального й окремого, а також цілого і часткового. Мова – це соціокультурна система, віртуально наявна в мисленні сукупності індивідів, однак неповна в кожному з них, оскільки існує вповні лише в колективі.

У статті ми визначили *теоретичні засади Женевської лінгвістичної школи*, теоретично обґрунтували роль та значення ідеального й соціального в явищах мови та мовлення у *формуванні європейського соціокультурного освітнього простору*.

Використана література:

1. Слюсарева Н. А. Теория Ф. де Соссюра в свете современной лингвистики / Н. А. Слюсарева. – М., 1975. – С. 13-119.
2. Журавлев В. К. Язык – языкознание – языковеды / В. К. Журавлев. – М., 1991. – С. 8-100.
3. Шулежкова С. Г. История лингвистических учений / С. Г. Шулежкова. – М., 2004. – С. 5-126.
4. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / Ф. де. Соссюр. – М., 1990. – С. 8-245.
5. Соссюр Ф. де. Особенности языка (языковой деятельности) / Ф. де. Соссюр // Заметки по общей лингвистике. – М., 1990. – С. 66-168.
6. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де. Соссюр ; пер. с 2-го фр. изд. А. М. Сухотина ; под. ред. и с примеч. Р. И. Шор ; вводная ст. Д. Н. Введенского. – М. : Соцэкгиз, 1933. – С. 4-183.
7. Сафонова В. В. Социокультурный подход к обучению иностранным языкам / В. В. Сафонова. – М. : Высшая школа, 2001. – 311 с.

МАХИНОВ В. М. Женевская лингвистическая школа о теоретических принципах формирования языковой личности.

В статье рассматриваются теоретические принципы Женевской лингвистической школы, теоретически обоснованна роль идеального и социального в явлениях языка и вещания, значения социокультурного подхода в формировании европейского образовательного пространства.

Ключевые слова: языковая личность, речевая деятельность, язык как социокультурный факт, мировоззренческие позиции, социокультурная поливариантная среда, связь между языком и этнизмом.

MAKHINOV V. M. Genevan linguistic school about theoretical principles of forming of linguistic personality.

Theoretical principles of Genevan linguistic school are examined in the article. The role of ideal and social in the phenomena of language and broadcasting and of value of sociocultural approach in forming of European educational space is researched in theory.

Keywords: language personality, speech activity, language as a sociocultural fact, world view positions, sociocultural multivalent environment, connection between a language and ethnism.